

УДК [340.15:347.9-048.78](479.24:(470+571))"1864"

Борис Георгійович ГОЛОВКО,

кандидат історичних наук, доцент,

доцент кафедри фундаментальних та юридичних дисциплін факультету № 6

Харківського національного університету внутрішніх справ;

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8815-5722>

ОСОБЛИВОСТІ СУДОВОЇ РЕФОРМИ 1864 Р. НА ТЕРИТОРІЇ АЗЕРБАЙДЖАНУ У СКЛАДІ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ

Як відомо, протягом останніх років Харківський національний університет внутрішніх справ став визнаним центром з підготовки фахівців для Азербайджанської республіки, перш за все, за спеціальностями «Право» і «Правоохоронна діяльність». Тому, на наш погляд, викликає особливий інтерес все, що пов'язане з історією становлення і розвитку державності і держави Азербайджан, її окремих інститутів, органів влади і управління тощо. Наша доповідь має на меті визначити основні етапи і особливості проведення судової реформи другої половини XIX століття на території Північного Азербайджану, який внаслідок підписання Гюлістанського 1813 р. і Туркманчайського 1828 р. договорів з Персією (Іраном), було приєднано до Російської імперії[1, с. 177].

У другій половині XIX ст. розвиток капіталістичних відносин, соціальний спротив різних верств населення архаїчним порядкам в цілому, у галузі судоустрою і судочинства зокрема, примусили царський уряд провести низку реформ. Правові засади судової реформи закріплювалися Судовими статутами 20 листопада 1964 р., за якими запроваджувались незалежність суду від адміністрації, гласність засідань, змагальність судового процесу, інститути присяжних засідателів, адвокатури, виборний мировий суд, нотаріат, а також на зміну судам становим приходили безстанові. Судові статuti запровадили інститут судових слідчих, апеляційний і касаційний порядок перегляду вироків і рішень, збільшили повноваження прокуратури. На жаль, як і раніше в Російській державі, безумовно позитивні принципи судочинства супроводжувалися умовами, заборонами, застереженнями, що забезпечувало контроль царської адміністрації над судочинством, готувало підґрунтя для судової контрреформи і відклало запровадження чесного і правого суду до «найкращих часів». При цьому, навіть реформи непослідовні і недосконалі, на окраїнах імперії, у тому числі, у Північному Азербайджані, проводились дуже повільно і супроводжувалися додатковими обмеженнями.

22 листопада 1866 р. Олександр II затвердив «Предположение» про запровадження на Південному Кавказі Судових статутів. Документ був розроблений спеціальною комісією, яку створив намісник у 1865 р.[2, с. 234]. Царат, зазвичай, посилався на «нерозвиненість» і «неготовність» місцевого населення до нововведень буржуазних перетворень, тому і судова реформа прийшла на Кавказ зі значними вилученнями і відхиленнями від, в цілому, дуже передових принципів Судових статутів. Так, у Північному Азербайджані, не було створено суд присяжних. Уряд Олександра II зазначав, що «місцеве населення, беручи участь у суді, поголовно виправдовувало б запеклих злочинців, тому що тяжкі злочини були звичним явищем». До речі, дослідники доводять, що рівень злочинності у Північному Азербайджані був аналогічним ситуації у центральних російських губерніях [3]. Більш переконливою є думка, що уряд просто не хотів допустити представників місцевого населення до участі у правосудді. Наступним відхиленням від Судових Статутів було те, що мирові судді не обиралися, а призначалися намісником, при чому, на відміну від російських центральних губерній, на мирових суддів покладалися як слідчі, так і судові обов'язки. Внаслідок цього, якщо у центральних російських губерніях судові округи склалися зі слідчих і мирових дільниць, то у Північному Азербайджані лише з мирових. Міністерство юстиції пояснювало це нестачею кваліфікованих кадрів на посади мирових суддів і повною відсутністю кандидатів на посади судових слідчих, а також неможливістю місцевих бюджетів утримувати слідчих і перекладачів при них[3]. Тобто великий край, який приносив у царську казну величезні доходи, проголошувався неспроможним забезпечити себе судовими слідчими, і така політика обмежувала можливість і права місцевого населення добитися правосуддя.

9 грудня 1867 р. Державна Рада постановила розпочати судову реформу в окрузі Тифліської судової палати, до складу якої входили Бакинська, Еріванська і Єлізаветпольська губернії [4]. Судустрій на Південному Кавказі набув такої системи: мирові відділи в повітах, округах, областях і губернських центрах; окружні суди у губерніях; Тифліська судова палата.

Мировий судовий відділ, як первинна ланка, складався з мирового судді, двох помічників, секретаря, двох судових приставів і двох перекладачів. До компетенції мирових суддів відносилися цивільні справи про нерухоме і рухоме майно вартістю не більше двох тисяч крб., дрібні кримінальні справи, по відношенню до яких закон не передбачав покарання у вигляді обмеження або позбавлення майнових прав, також мировий суддя виконав функції нотаріуса у місцевостях, де їх не було і проводив попереднє слідство. Як видно, коло справ мирових суддів у Північному Азербайджані було ширшим, ніж у центральних російських губерніях. Значним недоліком у організації діяльності мирових суддів була територіальна віддаленість від більшості населених пунктів, тому намісник у 1870 р. видав циркуляр про створення особливих мирових дільниць зі слідчою частиною. Всього к 1874 р. на Південному Кавказі існували 38 судових мирових відділів і 27 особливих мирових дільниць. У зв'язку з явним перенавантаженням мирових суддів намісник видав циркуляр 24 липня 1874 р., за яким мирові судді звільнялися від ведення слідчих справ там, де створювалися особливі мирові дільниці зі слідчою частиною. У таких дільницях слідство проводилося помічниками і кандидатами на посади помічників мирових суддів. Окрім цього, у 1870 р. при кожному окружному суді запроваджувалися дві посади судових слідчих. Але завантаження мирових суддів залишалося надмірним, про що свідчать наступні данні – у 1874 р. у Бакинській губернії на кожну мирову дільницю припадало 1674 справи, з яких майже 200 залишались нерозглянутими. Дуже часто слідство затягувалося на роки, і у підсумку прокурор виносив рішення про його закриття[4].

У 1868 р у кожній губернії на території Північного Азербайджану були створені Бакинський, Еріванський і Єлізаветпольський окружні суди. Вони виконували функцію вищої губернської судової інстанції і підпорядковувалися Тифліській судовій палаті, касаційним департаментам Сенату і Міністерству юстиції[5, с. 214]. До складу окружного суду входили: голова, його товариш і шість членів суду, які призначалися царем за поданням міністра юстиції з числа місцевих мешканців. Також при окружних судах перебували 2 секретаря, 5 помічників секретаря, 2 судових пристава і два перекладача. Окружні суди розглядали скарги на вироки і рішення мирових суддів, а у якості першої інстанції – справи зі злочинів, які тягли за собою позбавлення або обмеження станових прав, позови по зобов'язанням і договорам, а також справи про нерухоме майно вартістю понад дві тисячі крб. Окружний суд складався з чотирьох відділень: кримінального, позовного, апеляційного і межового. Позовне відділення розглядало справи з публічної продажі нерухомого майна, опікунські тощо. Апеляційне відділення – усі справи мирового провадження, як цивільні, так і кримінальні. Указом від 9 грудня 1867 . створюється посада прокурора окружного суду, а у 1871 р. йому був наданий товариш. Прокурори призначалися царем за поданням міністра юстиції і підпорядковувалися прокурору Тифліської судової палати. Цілком очікуваним була нестача чисельності прокурорів окружних судів, що призводило до порушення строків, відведених на розгляд кримінальних справ, а також ускладнювало прокурорський нагляд за слідством. Так, у 1872 р. у Бакинському прокурорському нагляді залишилось 18% нерозглянутих справ, Єлізаветпольському – 37,5%[6, с. 117]. Прокурор Тифліської судової палати звернувся до намісника з пропозицією збільшити склад товаришів прокурорів на 14 чиновників. У 1876 р. цар підписав рішення Державної Ради про збільшення коштів на утримання південнокавказьких судових установ. Окружному прокуророві було заборонено брати участь у поточних справах. До його обов'язків відносились: присутність на загальних зборах і дисциплінарних засіданнях судів, губернських правліннях і присутностях, губернському тюремному комітеті, складання термінових звітів, перегляд обвинувальних актів, що складалися товаришами прокурора, нагляд за провадженням слідства з особливо важливих справ, винесення висновку з судового звинувачення.

Судові органи Північного Азербайджану відносилися до округу Тифліської судової палати. До її складу входили: Тифліська, Кутаїська, Ставропольська, Бакинська і Еріванська губернії [5, с. 227]. Судова палата ставала апеляційною інстанцією для розгляду цивільних і кримінальних

справ, що розглядалися в окружних судах. Також для окремих категорій справ (про друк, казенне майно, посадові злочини) судова палата була судом першої інстанції. До складу Тифліської судової палати входили старший голова, голови департаментів і 8 членів, які призначалися безпосередньо царем. Оскаржити вироки і рішення Тифліської судової палати можна було у касаційному департаменті Сенату.

Усі розпорядження з введення в дію Судових статутів на Південному Кавказі виходили від Головного управління намісника. До 1882 р. загальний нагляд за судовими установами і посадовими особами на Південному Кавказі також здійснював намісник, який наділявся повноваженнями міністра юстиції. У касаційний департамент Сенату намісник звертався через міністра юстиції. Після скасування у 1882 р. посади намісника судова частина краю була передана у відання Центрального управління Міністерства юстиції[7].

Таким, чином, судова реформа у Північному Азербайджані почалася лише у 1868 р., тобто з певним запізненням. Безумовно позитивним наслідком реформи стало впровадження прогресивних буржуазних принципів судочинства і оптимізація судоустрою. Однак, як і в цілому по імперії, судові перетворення не було послідовними, зберігали залежність судової влади від адміністрації, станові привілеї, в тому числі через запровадження цензів при виборах суддів. У Північному Азербайджані не створили суд присяжних, всі судові посадовці призначалися урядом, голови окружних судів, прокурори окружних судів, прокурори судової палати, їхні товариші затверджувалися імператором за поданням намісника. Не було створено з'їздів мирових суддів, тобто на місцях справи розглядалися одноосібно мировим суддею. Але, навіть за цих недоліків, судова система Північного Азербайджану у другій половині XIX століття стала більшою мірою відповідати вимогам суспільного розвитку.

Список бібліографічних посилань

1. Исмаилов Э. Очерки по истории Азербайджана. Москва: Флинта, 2010. 416 с.
2. Российское законодательство X – XX веков. Т. 8. Судебная реформа. – М.: Юрид. литература, 1991. 496 с.
3. <https://azerhistory.com/?p=31909>
4. <http://e-derslik.edu.az/books/273/units/unit-1/page36.xhtml>
5. Мильман А.Ш. Политический строй Азербайджана в XIX-начале XX веков: административный аппарат и суд, формы и методы колониального управления. Баку: Азербайджанское госизд, 1966. 318 с.
6. Государство и право народов Кавказа: проблемы становления и развития// Материалы международной научно-практической конференции. Нальчик: Перо, 2012. 382 с.
7. <http://politika.snauka.ru/2014/10/2005>

Одержано 16.11.2020

УДК 340.15(477)

Тетяна Владиславівна ГОЛОВКО,

кандидат технічних наук, доцент,

доцент кафедри управління експлуатаційною роботою

Українського державного університету залізничного транспорту (м. Харків);

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7247-1037>

РОЗСЛІДУВАННЯ МОРСЬКИХ АВАРІЙ В УСРР (ПЕРША ПОЛОВИНА 20-Х РОКІВ XX СТ.)

В ході завершення основних етапів Громадянської війни в колишній Російській імперії і з розумінням того, що світова революція, як мінімум, відкладається, радянська влада змушена була зайняти прагматичну позицію щодо тих питань, де її інтереси перетиналися з рештою світу. З огляду на гостру потребу у відродженні не тільки економіки, а й зовнішньої торгівлі, частина